

Εισαγωγή

Οι επενδυτικές πολιτικές ως κοινωνιολογικό αντικείμενο

«Το επίκεντρο της πολιτικής μας είναι οι επενδύσεις».

Κυριάκος Μητσοτάκης
σε συζήτηση με πολίτες
στα Ναυπηγεία της Ελευσίνας, 7/5/2023

«[...] θα στηρίξουμε ξένες επενδύσεις όπως αυτές που έχουν ανακοινωθεί για τα Data Centers της Microsoft και της Amazon και οι οποίες συμβάλλουν στη δημιουργία θέσεων εργασίας και σέβονται τις ευρωπαϊκές προϋποθέσεις σε σχέση με το περιβάλλον».

Αλέξης Τσίπρας,
Ομιλία στο digital economy forum,
19/12/2022

Προσέγγιση

Η προσέλκυση επενδύσεων, ιδιαίτερα των ξένων, είναι σήμερα μια πολιτική υπόσχεση. Όπως βεβαιώνει οποιοδήποτε εγχειρίδιο οικονομικών,¹ οι επενδύσεις (δημόσιες και ιδιωτικές, εγχώριες και ξένες) είναι απαραίτητο στοιχείο της οικονομικής ζωής προκειμένου να παραχθεί νέο κεφάλαιο, να κινητοποιηθεί η εργασία και να προωθηθεί η ανάπτυξη σε βάθος χρόνου. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση και η κατίσχυση της νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας από τη δεκαετία του 1980 και μετά προσέδωσαν στη διευκόλυνση των ιδιωτικών επεν-

1. Βλ., π.χ., το πλέον καθιερωμένο εγχειρίδιο οικονομικών, Samuelson and Nordhaus, 2010.

δύσεων μια ιδιαίτερη πολιτική χροιά. Καθώς τα μέσα οικονομικής πολιτικής που διαθέτουν οι κυβερνήσεις περιορίστηκαν (μείωση των δημόσιων επενδύσεων λόγω δημοσιονομικής πειθαρχίας, άρση δασμών, κατάργηση της αυτόνομης νομισματικής πολιτικής στην ευρωζώνη κ.λπ.), η διευκόλυνση των ιδιωτικών, εγχώριων και ξένων, επενδύσεων πήρε μια ξεχωριστή πολιτική χροιά και μετατράπηκε σε κεντρικό στοιχείο της αποστολής του πολιτικού κόσμου σε ό,τι αφορά την οικονομία. Στην Ελλάδα των αρχών της δεκαετίας του 2020, σε μια χώρα η οποία υποφέρει από έλλειψη επενδύσεων εξαιτίας μιας πολυετούς οικονομικής κρίσης, η ικανότητα του πολιτικού να πείσει ή να δελεάσει τους επενδυτές, ειδικά τους ξένους αφού τα εγχώρια κεφάλαια δεν επαρκούν, προβάλλεται ως βασικό προσόν για το οποίο καλούνται να τον εμπιστευτούν οι ψηφοφόροι.

Τα οικονομικά εξετάζουν τις επενδυτικές πολιτικές από την άποψη της αποτελεσματικότητάς τους. Η κοινωνιολογική προσέγγιση που κατασκευάζουμε σε αυτό το βιβλίο επικεντρώνεται στην γένεση των επενδυτικών πολιτικών ή, ακριβέστερα, στην *κοινωνιογένεσή* τους. Η βασική ιδέα, την οποία έχουμε επεξεργαστεί σε προηγούμενη εργασία (Σουλιώτης, 2021· Souliotis, 2021), είναι να αντιμετωπίσουμε την οικονομική πολιτική ως έναν *κοινωνικό χώρο*. Τα ερευνητικά ερωτήματά στα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε είναι:

- α. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά και οι τρόποι διάδρασης των δρώντων που εμπλέκονται στην παραγωγή των επενδυτικών πολιτικών;
- β. Πώς οι δρώντες αυτοί χρησιμοποιούν τους θεσμούς και συμβολικά μέσα (επιστημονική γνώση και νομιμοποιητικά σχήματα) στο πλαίσιο της διαδικασίας διαμόρφωσης των επενδυτικών πολιτικών;

Η ανάλυσή μας ξεκινάει από τους *άμεσους* δημιουργούς των πολιτικών στα υπουργεία και το Κοινοβούλιο, των οποίων εξετάζουμε τα κοινωνικά χαρακτηριστικά (σπουδές, επαγγελματικές σταδιοδρομίες, κοινωνική δικτύωση). Στις προσωπικές ιστορίες τους ανακαλύπτουμε το πώς διαμορφώνονται οι προδιαθέσεις και οι πόροι τους (δεξιότητες, αναγνώριση, κοινωνικό κεφάλαιο) που προσδιορίζουν τη θέση τους σε συγκεκριμένους κοινωνικο-πολιτικούς χώρους (πολιτικοί θεσμοί, τεχνοκρατικά όργανα κ.λπ.).

Η προσέγγισή μας, ωστόσο, δεν είναι ατομοκεντρική. Αν λαμβάνουμε ως σημείο εκκίνησης τα πρόσωπα είναι για να αποκτήσουμε μια στέρεη εμπειρική βάση προκειμένου να προχωρήσουμε στην ανασύσταση των ευρύτερων κοινωνικών σχηματισμών των οποίων αποτελούν μέρος. Τοποθετούμε τους διαμορφωτές πολιτικής στο πλέγμα σχέσεων που περιλαμβάνει το πολιτικό και κρατικό περιβάλλον (κόμματα, γραφειοκρατία, φορείς του Δημοσίου), τον κόσμο της γνώσης (ερευνητικά κέντρα και πανεπιστήμια), τους διεθνείς οργανισμούς και τις διαφορετικές οικονομικές και κοινωνικές ομάδες, τις οποίες αγγίζουν οι επενδυτικές πολιτικές (πριν από όλα τις επιχειρήσεις και τους φορείς που τους εκπροσωπούν, αλλά και εργατικά συνδικάτα, κινήσεις πολιτών και μη-κυβερνητικές οργανώσεις). Μέσα σε αυτό το περίπλοκο σύστημα σχέσεων, οι δρώντες διαδρούν γύρω από τις επενδυτικές πολιτικές χρησιμοποιώντας τους υπάρχοντες θεσμούς και δημιουργώντας νέους, επιστρατεύοντας την επιστημονική γνώση (ιδιαίτερα τα οικονομικά και τα νομικά), και επικαλούμενοι διαφορετικές (και συχνά ανταγωνιστικές) αξίες προκειμένου να νομιμοποιήσουν τις επιλογές τους.

Η εφαρμογή της προσέγγισης αυτής σε ένα ικανό ιστορικό βάθος μάς επιτρέπει να ανασυστήσουμε τις διαδικασίες διαμόρφωσης των πολιτικών. Η έννοια της «διαδικασίας» παραπέμπει, ταυτόχρονα, σε δύο στοιχεία της κοινωνικής δράσης: Πρώτον, στο γεγονός ότι η κοινωνική δράση σε κάθε χρονική στιγμή δεσμεύεται, εν μέρει, από τα αποτελέσματα της κοινωνικής δράσης σε προγενέστερες στιγμές, ιδιαίτερα στον βαθμό που τα αποτελέσματα αυτά παγιώνονται σε θεσμική μορφή. Δεύτερον, στη σταδιακή διαμόρφωση κανονικοτήτων που συνδέουν χαρακτηριστικά δρώντων με προϊόντα της κοινωνικής δράσης (π.χ. η τενοκρατική ιδιότητα συνδέεται με την προώθηση φιλοεπενδυτικών πολιτικών).

Οι επενδυτικές πολιτικές έχουν την ιδιαιτερότητα ότι αφορούν στον τρόπο παρέμβασης του πολιτικού κόσμου στην ιδιωτική οικονομία. Η ιδιωτική οικονομία χαρακτηρίζεται τυπικά από τον ελεύθερο ανταγωνισμό, στοιχείο που, όπως θα δούμε στο πρώτο κεφάλαιο, κατέστη δυνατό από τον τρόπο με τον οποίο συγκροτήθηκε ιστορικά το κράτος (η μονοπώληση του «δημόσιου συμφέροντος» από το κράτος κατέστησε την αγορά χώρο «ιδιωτών», και η μονοπώληση της νόμιμης φυσικής βίας από το κράτος επέτρεψε την ανάδυση ενός ειρηνευμένου

ανταγωνισμού στην αγορά). Σε αυτή τη βάση, το μείζον διακύβευμα των επενδυτικών πολιτικών είναι το πώς η πολιτική παρέμβαση στην αγορά δεν θα γίνεται αντιληπτή ως διατάραξη των παραδεδεγμένων αρχών που διέπουν τη σχέση πολιτικής-αγοράς, σχέση η οποία, με τη σειρά της, είναι στην καρδιά της κοινωνικής οργάνωσης.

Έχοντας αυτό το υπόβαθρο, η κοινωνιολογική προσέγγιση που προτείνουμε εδώ δεν είναι ανταγωνιστική προς την επιστήμη των οικονομικών, καθώς οι σκοποί της είναι διαφορετικοί. Ταυτόχρονα, ωστόσο, θα υιοθετήσουμε μια κριτική στάση απέναντι σε καθιερωμένες θέσεις των οικονομικών με μια συγκεκριμένη έννοια: στον βαθμό που αντιμετωπίζουμε τους οικονομολόγους ως μία από τις ομάδες που εκφέρουν λόγο για τις επενδύσεις, θα σχετικοποιήσουμε τις θέσεις τους αντιπαραβάλλοντάς τις με τις θέσεις άλλων ομάδων που εμπλέκονται στις επενδυτικές πολιτικές και τις επενδύσεις.

Έρευνα

Το ανά χείρας βιβλίο αξιοποιεί μέρος του υλικού ερευνητικού προγράμματος που πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση του ΕΛΙΔΕΚ (Κοινωνιολογία της πολιτικής των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα-SOCINVEST, αριθμός αίτησης 3211, φορέας υποδοχής: ΕΚΚΕ). Στο ερευνητικό αυτό πρόγραμμα μελετήσαμε περιπτώσεις διαμόρφωσης πολιτικής, σύστασης θεσμών και υλοποίησης επενδυτικών σχεδίων,² από τις οποίες εδώ θα εξετάσουμε δύο: την πολιτική

2. Συνολικά, στο πλαίσιο του SOCINVEST εξετάσαμε τέσσερις μελέτες περίπτωσης: μία επενδυτική πολιτική (νομοθεσία περί Στρατηγικών Επενδύσεων), έναν θεσμό που σχετίζεται (και) με την προώθηση των ιδιωτικών επενδύσεων (Ελληνική Εταιρεία Συμμετοχών και Περιουσίας - ΕΕΣΥΠ) και δύο επενδυτικά σχέδια (επένδυση της κινεζικής COSCO στο λιμάνι του Πειραιά, επένδυση της канаδικής Cubico στο Αιολικό Πάρκο Παναχαϊκού). Για τη μελέτη αυτών των περιπτώσεων, πραγματοποιήσαμε συνολικά 46 ημι-δομημένες συνεντεύξεις με πολιτικούς της κεντρικής πολιτικής σκηνής και της τοπικής αυτοδιοίκησης, συμβούλους πολιτικών, στελέχη δημόσιων υπηρεσιών, επιχειρηματικούς φορείς και εταιρικά στελέχη, εργατικά συνδικάτα, μη-κυβερνητικές οργανώσεις, τοπικές κινήσεις πολιτών, ειδικούς και στελέχη διεθνών οργανισμών. Επιπλέον, κατασκευάσαμε και αναλύσαμε τρεις κοινωνιογραφικές βάσεις δεδομένων, οι οποίες περιλαμβάνουν κοινωνικο-δημογραφικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά και αφορούν: α. τα πολιτικά στελέχη που εμπλέκονται στη διαμόρφωση των πολιτικών για τις άμεσες ξένες επενδύσεις (N=95), β. τα στελέχη των οργανισμών που είναι επιφορ-

περί «Στρατηγικών Επενδύσεων» και την επένδυση της China Ocean Shipping Company (COSCO) στο λιμάνι του Πειραιά. Το υλικό στο οποίο θα στηριχθούμε περιλαμβάνει νομοσχέδια και τις συνοδευτικές τους εκθέσεις (κυρίως τις αιτιολογικές), πρακτικά των κοινοβουλευτικών διαδικασιών (Ολομέλεια της Βουλής, διαρκείς επιτροπές), πρακτικά κρατικών φορέων (Επιτροπή Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Λιμένων), εταιρικά δημοσιεύματα (Οργανισμός Λιμένος Πειραιώς, COSCO), Δελτία Τύπου και μελέτες φορέων συλλογικής εκπροσώπησης (Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων κ.λπ.), δημοσιεύματα των διαμορφωτών πολιτικής και δημοσιεύματα στον Τύπο.

Επιπλέον, η έρευνα περιελάμβανε κοινωνιογραφικές βάσεις δεδομένων και ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Οι πρώτες, από τις οποίες θα χρησιμοποιήσουμε ένα μικρό μόνο μέρος στο βιβλίο αυτό, βασίζονται στην επεξεργασία δημοσιευμένων βιογραφικών σημειωμάτων (από τις ιστοσελίδες υπουργείων και οργανισμών, οικονομικές εκθέσεις των οργανισμών, προσωπικές ιστοσελίδες και το επαγγελματικό μέσο κοινωνικής δικτύωσης LinkedIn).³

Στις ημι-δομημένες συνεντεύξεις εστιάσαμε στον ρόλο των ερωτώμενων στην υπό μελέτη διαμόρφωση πολιτικής ή επένδυση, και στη διάδρασή τους με τους άλλους δρώντες (διαβουλευσεις, συμμετοχές σε θεσμικά όργανα, συνεργασίες για κινητοποιήσεις κ.λπ.). Η αρχική επιλογή των ερωτώμενων έγινε βάσει των θεσμικών θέσεων που κατείχαν και, στη συνέχεια, βάσει των υποδείξεων των συνομιλητών μας. Ο βαθμός και ο τρόπος ανταπόκρισης των ερωτώμενων στο αίτημα των ερευνητών για συνέντευξη μάς παρέχει μια πρώτη ένδειξη για τη θέση τους στα πεδία διαμόρφωσης των επενδυτικών πολιτικών και υλοποίησης των επενδύσεων. Τα πολιτικά πρόσωπα δέχθηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα με σχετική ευκολία, καθώς έχουν ήδη

πιεμένα με την εφαρμογή των πολιτικών αυτών (N=189), γ. τα ανώτερα στελέχη των μεγαλύτερων εταιρειών της αγοράς αιολικής ενέργειας (N=120). Μέρος της δεύτερης βάσης δεδομένων χρησιμοποιούμε στο κεφάλαιο 3. Για μια λεπτομερή παρουσίαση της μεθοδολογίας και του υλικού του SOCINVEST, βλ. Σουλιώτης κ.ά., 2023. Επιστημονικός Υπεύθυνος του SOCINVEST ήταν ο Νίκος Σουλιώτης και στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν οι Γεράσιμος Κάρουλας, Μαργαρίτα Κομνηνού και Αλέξανδρος Αφουξενίδης.

3. Για τα μεθοδολογικά ζητήματα που θέτει αυτό το υλικό, βλ. Σουλιώτης, 2021, σελ. 247-248.

διαμορφωμένο και εκφρασμένο δημόσιο λόγο για τα ερευνώμενα θέματα, τον οποίο επαναλαμβάνουν σε γενικές γραμμές (προσθέτοντας, ενίοτε, ορισμένες εμπιστευτικές πληροφορίες) στις συνεντεύξεις. Οι σύμβουλοι των πολιτικών προσώπων, συνήθως πρόσωπα υψηλών επιστημονικών προσόντων τα οποία επιτελούν τον πολιτικό τους ρόλο για σχετικά περιορισμένο χρονικό διάστημα, συμμετείχαν στην έρευνα με μια αίσθηση στήριξης της προσπάθειας συναδέλφων επιστημόνων. Οι φορείς εκπροσώπησης εργοδοτών και εργαζομένων, τα μέλη τοπικών κινημάτων και τα μέλη μη-κυβερνητικών οργανώσεων ήταν, επίσης, προσβάσιμοι συνομιλητές και συνομιλήτριες, καθώς αντιλαμβάνονται τη συμμετοχή τους σε μια ερευνητική διαδικασία ως ακόμη μία έκφανση του ρόλου τους για την προώθηση των δημόσιων θέσεων του φορέα τους. Εξαίρεση ανάμεσα στους φορείς εκπροσώπησης επιχειρηματιών που προσεγγίσαμε ήταν φορέας του εφοπλιστικού κλάδου. Μια ερμηνεία της άρνησής του είναι ότι οι ισχυροί δρώντες επενδύουν λιγότερο στον δημόσιο λόγο τους για την προώθηση των συμφερόντων τους και περισσότερο στην άμεση επαφή με τους διαμορφωτές πολιτικής. Μέλη φορέα του Δημοσίου που εξετάζουμε απέφυγαν τη συμμετοχή στην έρευνα, πιθανώς διότι φοβούνται την πολιτική ερμηνεία του λόγου τους. Παρομοίως, δυσκολίες συναντήσαμε στην προσέγγιση των ξένων εταιρειών (η COSCO, μετά από αρκετές διερευνητικές επαφές, δέχθηκε να παραχωρήσει μόνο γραπτές απαντήσεις στα ερωτήματά μας). Ο «ιδιωτικός» χαρακτήρας των εταιρειών οπωσδήποτε τις καθιστά λιγότερο «υποχρεωμένες» να απαντήσουν σε μια έρευνα τα αποτελέσματα της οποίας θα δημοσιοποιηθούν. Ακόμη περισσότερο, στον βαθμό που η δραστηριότητά τους βρίσκεται στο επίκεντρο κοινωνικών εντάσεων, οι εταιρείες είναι προσεκτικές στις πληροφορίες που θα θέσουν στη διάθεση του ευρύτερου κοινού.

Η γνώση και οι πληροφορίες που αντλούν από τις συνεντεύξεις οι ερευνητές είναι «υποκειμενικές»: ο ερευνητής χρειάζεται να διασταυρώσει διαφορετικές πηγές προκειμένου να ανασυστήσει με ακρίβεια το αντικείμενο που μελετάει. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η γνώση και οι πληροφορίες που προσφέρουν οι ερωτώμενοι είναι στρεβλές ή αναξιόπιστες. Η ίδια η λογική της κοινωνικής ζωής υπαγορεύει ότι για τα κοινωνικά υποκείμενα η γνώση και η πληροφορία συνδέονται με τη δράση και τις επιδιώξεις τους, έχουν, δηλαδή, *επιχειρησιακή*

αξία. Το εγχείρημα σκιαγράφησης μιας, κατά το δυνατό, συνολικής εικόνας του εμπειρικού κόσμου προσιδιάζει στον ιδιαίτερο κοινωνικό ρόλο του ερευνητή, ο οποίος μπορεί να τον επιτελέσει στον βαθμό που δεν έχει άμεσα συμφέροντα στο αντικείμενο που μελετάει. Στην προσπάθειά του αυτή, τα πολυτιμότερα στοιχεία που αντλεί από τις συνεντεύξεις είναι η αίσθηση της εκ των έσω εμπειρίας (την οποία δεν μπορεί να έχει ο ίδιος ως εξωτερικός παρατηρητής) και η επεξήγηση των διαφορετικών λογικών που διέπουν τη δράση των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Η *αντιπαραβολή των λογικών αυτών μας αποκαλύπτει τους βασικούς μηχανισμούς λειτουργίας της κοινωνικής πραγματικότητας.*

Το περιεχόμενο του βιβλίου

Το βιβλίο περιλαμβάνει τρία κεφάλαια, καθένα από τα οποία μπορεί να διαβαστεί αυτόνομα ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του αναγνώστη. Στο σύνολό τους αποσκοπούν στην κατασκευή και την παραδειγματική εφαρμογή ενός κοινωνιολογικού πλαισίου μελέτης των επενδυτικών πολιτικών και των ξένων επενδύσεων.

Το πρώτο κεφάλαιο έχει θεωρητικό χαρακτήρα. Καθώς η κοινωνιολογία δεν διαθέτει ειδικές θεωρίες για τις επενδυτικές πολιτικές και τις ξένες επενδύσεις, επιλέξαμε να προχωρήσουμε σε μια σχετικά διεξοδική παρουσίαση των προσεγγίσεων των υπολοίπων κοινωνικών επιστημών. Εξετάζουμε τις πλέον καθιερωμένες προσεγγίσεις των οικονομικών σχετικά με τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και τις άμεσες ξένες επενδύσεις, τις οικονομετρικές μελέτες που πραγματοποιούν συνήθως πολιτικοί επιστήμονες και τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε τις κοινωνιολογικές προσεγγίσεις για την οικονομική παγκοσμιοποίηση, οι οποίες άπτονται, εμμέσως, του θέματος που μας απασχολεί. Τέλος, προχωράμε στην κατασκευή ενός κοινωνιολογικού πλαισίου, το οποίο έχει ως σημείο εκκίνησης τις βεμπεριανές θεωρίες του κράτους.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει τη νομοθεσία περί «Στρατηγικών Επενδύσεων» ως περίπτωση επενδυτικής πολιτικής. Επιλέξαμε αυτή τη νομοθεσία καθώς αποτελεί τη βασική πολιτική της χώρας για τις μεγάλης κλίμακας ελληνικές και ξένες επενδύσεις. Προκειμένου να

ανασυστήσουμε το βάθος της διαδικασίας διαμόρφωσης της πολιτικής περί Στρατηγικών Επενδύσεων, η ανάλυσή μας ξεκινάει από την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο και φτάνει ως το 2021. Στο κεφάλαιο αυτό διαπιστώνουμε τον ιδιαίτερο ρόλο των τεχνοκρατών/τεχνοπολιτικών στην προώθηση φιλοεπενδυτικών πολιτικών. Συναντούμε, επίσης, τη βασική αντίθεση γύρω από την οποία οργανώνεται η κοινωνικο-πολιτική αντιπαράθεση περί επενδύσεων, η οποία φέρνει αντιμέτωπα τα επιχειρήματα, από τη μία, υπέρ της προώθησης των επενδύσεων και, από την άλλη, υπέρ της υπεράσπισης των διαδικασιών του Δημοσίου.

Το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στην επένδυση της κινεζικής πολυεθνικής COSCO στο λιμάνι του Πειραιά. Η κλίμακα και η στρατηγική σημασία της επένδυσης αυτής, τόσο για τις εθνικές υποδομές όσο και για τη διεθνή κυκλοφορία των εμπορευμάτων, την καθιστά μία εμβληματική περίπτωση ξένης επένδυσης. Η επένδυση της COSCO είναι μία πυκνή ιστορία η οποία έχει τις απαρχές της στο 2006 και είναι ακόμη υπό εξέλιξη. Μέσα από την ανάλυσή της, επισημαίνουμε τον ρόλο του πολιτικού κεφαλαίου για την προώθηση μια ξένης επένδυσης η οποία υλοποιείται από κρατικά ελεγχόμενη πολυεθνική. Επιπλέον, η υποδοχή της επένδυσης σε εγχώριο και τοπικό επίπεδο μαρτυρά ότι η κατανομή των «εξωτερικοτήτων» δεν είναι μια αυτόματη διαδικασία αλλά μεσολαβείται από κοινωνικο-πολιτικές διαμάχες.

Στα συμπεράσματα επιχειρούμε μια σύντομη σύνθεση των ευρημάτων των τριών κεφαλαίων. Επιστρέφοντας στους αναλυτικούς άξονες που θέτει το πρώτο κεφάλαιο (δρώντες, θεσμοί, ειδημοσύνη, σχήματα νομιμοποίησης), επισημαίνουμε τον ρόλο των τεχνοκρατών και των προσώπων με ισχυρό πολιτικό κεφάλαιο στην προώθηση των επενδύσεων, τη δημιουργία θεσμών που παγιώνουν μία φιλοεπενδυτική κουλτούρα στα σημεία συνάντησης του κράτους με τους επενδυτές, τις πολιτικές χρήσεις της ειδημοσύνης και, τέλος, τη συμβολική διαμάχη γύρω από τα δημόσια αγαθά τα οποία επικαλούνται τα διαφορετικά μέτωπα υπέρ ή εναντίον των επενδύσεων (ανάπτυξη, προστασία του περιβάλλοντος, ποιότητα ζωής).